

України. – К., 1996; Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях (XVIII – початок XXI століття). – К., 2004; Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998.

³ Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України. – Харків, 2004; Масенко Л.М. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К., 2004; Погрібний А. Світовий мовний досвід та українські реалії. – К., 2003; Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації. – Дрогобич, 1997; Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу. – К., 2004.

На основе анализа статистических материалов переписей населения в 1989 и 2001 гг. исследуется динамика численности украинцев, которые сохраняли собственный национальный язык в юго-восточных областях Украины.

Ключевые слова: Украина, украинцы, украиноязычные, изменения численности, южные и восточные области.

Ukrainian Speaking Ukrainians in the South-Eastern Ukraine: the Dynamic of Quantity (1989 – 2001).

The dynamic of quantity of Ukrainians, which preserved their national language in the southern and eastern regions of Ukraine, is researched on the base of statistic materials of registering bills of Ukraine in 1989 and 2001.

Key words: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian speaking, the dynamic of quantity, southern and eastern regions.

Марина ВОРОПАЙ
Київ

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ВОРОНІЖЧИНИ ТА КУРЩИНИ наприкінці XIX – на початку XXI століття

У статті, на основі даних переписів населення упродовж усього XX ст. та Всеросійського перепису населення 2002 р., висвітлюється динаміка чисельності українців на території Курської та Воронежської областей Російської Федерації та етнічні процеси, які мали місце в означеному регіоні.

Ключові слова: "східна діаспора", порубіжжя, Вороніжчина, Курщина, самосвідомість, мова, асиміляція.

"Сучасні глобалізаційні тенденції, – як зазначає С.Павлюк, – підштовхнули народи до своєрідного національного ренесансу, не тільки у відтворенні і поверненні до етнічної традиційності, як до максимально вичерпного вивчення традиційної минувшини цілого етносу, так і його частин, які опинилися внаслідок різних історико-політичних, соціальних обставин поза межами етнічної території, в іноетнічному середовищі, відомих як українська діаспора"¹. Східною діаспорою з 1992 року називають і українські етнічні території Воронежської та Курської областей, нині Російської Федерації².

Частина земель сучасних Вороніжчини та Курщини були заселеними ще за часів Київської Русі. В.Сергійчук зауважує, що людність Курщини "ще за князя Олега підпорядковувалася Києву, виплачуючи йому данину"³. Але в результаті татаро-монгольського нашествия край був спустошений. У 30 – 40-х роках XVII ст. в цій місцевості розгорнулося будівництво Білгородської межі, яка мала стати захистом від навал татар, що стало однією з багатьох причин інтенсивного заселення краю⁴. Особливо широкого розмаху набуло освоєння Слобожанщини, до якої входили досліджувані терени, у 50–70-х рр. XVII ст. Саме в цей час там виникло багато міст і слобод, які будувалися та заселялися вихідцями з Чернігівщини, Полтавщини, Київщини, Волині – Житомира, Луцька, Дубна, Полонного, Заславля, Звягеля; Поділля – Ка-

м'янця, Межибожа, Немирова та інших регіонів України. Окрім українців участь в освоєнні брали і росіяни з сусідніх російських губерній⁵. Поряд з народною колонізацією існувала державна, яку контролювала Московська держава, та монастирська колонізація. Державна колонізаційна політика полягала, головним чином, у регулюванні процесу козацької колонізації земель – надання грамот на володіння певними земельними ділянками, дозволів на будівництво містечок і селищ, видання грамот російським воєводам про порядок прийому та влаштування переселенців. Монастирська колонізація не набула особливого поширення на Слобідській Україні⁶.

Міграційні процеси на Слобожанщині, починаючи з часів її освоєння, висвітлюються у великій кількості робіт. Одними з перших, хто почав займатися цим питанням, були видатні діячі української історичної науки Д.Багалій "Історія Слобідської України" (Харків, 1918) та Ф.Сумцов "Слобожане" (Харків, 1918), які не лише окреслили динаміку чисельності населення в регіоні та механізм освоєння регіону, а й простежили схему змін адміністративно-територіального районування, причому, у своїх монографіях подали також опис головних господарських занять населення, народного побуту тощо. Окремо потрібно відзначити більш ранню роботу Д.Багалія "Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний)" (Харьков, 1886), завдяки якій для широкого загалу стали доступними архівні документи, які висвітлюють історію виникнення міст, слобід, селищ Слобожанщини, показують зміну кількості населення в них. Значний вклад в дослідження цієї проблематики зробив В.Юркевич "Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б.Хмельницького" (К., 1932), який охарактеризував основні еміграційні рухи з Правобережжя, Запоріжжя, Чернігівщини, Центрального Лівобережжя на Слобідську Україну, дослідив народну, урядову (державну) і монастирську колонізацію. Серед сучасних дослідників потрібно згадати відомого українського етнолога В.Наулка, який у своїй роботі "Хто і від коли живе в Україні" (К., 1998), за статистичними даними визначає межі Слобідської України та висвітлює головні етнічні процеси, що мали тут місце до 1990-х років ХХ ст. Варті уваги праці історика В.Сегійчука "Етнічні межі і державний кордон України" (Тернопіль, 1996) і "Українізація Росії. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках" (К., 2000), у яких автор, на невідомих до цього часу архівних документах, висвітлює становище українців в західних районах Вороніжчини та Курщини, розкриваючи політику українізації та її дійсний стан, ставлення до національних потреб українців російського керівництва на місцях.

Дана розвідка має на меті висвітлити динаміку чисельності українців на етнічних українських землях, які на сучасному етапі знаходяться у межах Російської Федерації, пояснити, хоча б частково, етнічні процеси, які мають тут місце, з'ясувати стан самосвідомості місцевих українців та форми функціонування української мови.

За матеріалами Першого загального перепису населення Російської імперії, який відбувся у 1897 р., на Вороніжчині тоді проживало 915 883 українців, які становили 36,2% від загальної кількості населення губернії. Українське населення абсолютно переважало в Острогозькому (93,5%), Богучарському (82,2%), Бірюченському (69,3%), Валуйському (52,9%) повітах⁷. Ці повіти розташовувалися на території колишнього Острогозького козацького полку, який входив до складу Слобідської України. В інших повітах Воронежської губернії, таких як Задонський, Воронежський, Землянський та інших українці складали від 0,1% до 1,3% населення⁸. В Курській губернії до українців було віднесено 502 234 особи, що складали 22,9% від населення губернії. Українське населення, як зазначає Л.Чижикова, концентрувалося переважно у південних повітах Курщини, які граничили з Харківською губернією. З переважаним українським населенням були Гайворонський (60,4% населення), Путивльський (55,3%) та Новооскольський (51,8%) повіти. В інших місцевостях українці також складали значну частку – це Суджанський (43,3%), Корочанський (34,5%), Рильський (33,2%), Белгородський (24,1%) і Обоянський (11,5%) повіти⁹.

Політичні перипетії, які відбувалися в першій чверті ХХ ст. на теренах Російської імперії, призвели до того, що наступний перепис населення, який відбувся у 1926 р. вже фіксував населення не царської Росії, а такого політичного утворення як СРСР. При цьому потрібно відзначити, що в адміністративно-територіальному устрої Воронежської та Курської губерній відбулися зміни. Зокрема, в межах Воронежської губернії перестали існувати Бірючинський

повіт (його території увійшли до складу Острогозького та Валуйського повітів), Коротоякський (територія поділена між Острогозьким, Нижньодевіцьким та Воронежським повітами), Землянський, Задонський та Павловський повіти. А також, було створено кілька нових повітів: Усманський – частково землі Воронежського і Боровського повітів, і Росошанський – території Богучарського, Павловського і Острогозького повітів. В Курській губернії відбулися подібні зміни. Тут на місті колишніх п'ятнадцяти повітів було створено сім¹⁰. Потрібно відзначити, що вище згадані райони з переважаючим українським населенням прилучили до складу Росії лише у 1924 році¹¹, без згоди на те України.

Тому, автор дозволить припустити, що укрупнення повітів в регіоні в 20-х рр. ХХ ст. проводилося не лише для того, аби спростити та покращити керування цими землями, а й для того, щоб штучно скоротити кількість українців в регіоні. Тим паче, що в цей час представники УРСР вели переговори з радянською Росією, під час яких єдиним питанням було приєднання до України територій Курщини (Рильського, частину Суджанського, Гайворонського, Обоянського, Білгородського, Корочанського, Новооскольського повітів) та Вороніжчини (Валуйського, Острогозького, Богучарського, Павловського та Калачаєвського повітів). Але керівництву України було відмовлено у вирішенні питання про приєднання до України названих районів Курщини та Вороніжчини. І ці українські етнічні землі залишилися у складі Росії¹². Дуже влучно про подібну "стратегію" висловився російський дослідник П. Кушнір, зазначивши, що не треба забувати, що кордони адміністративних районів інколи навмисно визначені так, щоб розділити на частини будь-яку компакту національну групу і перетворити її цим самим на національну меншину кількох районів¹³.

Тому, звичайно, змінилися і кількісні показники українського населення в повітах цих губерній. Так, зменшилася кількість українців в Острогозькому та Богучарському повітах Вороніжчини. Тут вони, відповідно, на 1926 р. становили лише 155 173 особи – 51% від усього місцевого населення та 239424 (72,88%). Значна кількість українців проживала в новоутвореному Росошанському повіті цього ж регіону – 89,58% жителів. В Бобровському, Новохоперському, Усманському та інших повітах українці склали від 1,02 до 28,53 % від населення. Усього частка українців на Вороніжчині у 1926 р. становила 30,3%, на Курщині – 19,08%. Найбільше українців проживало в Гайворонському (55,49%), від 21,93 до 27,35% у Рильському, Білгородському, Старооскольському та від 1,48 до 8,99% у Щигрівському, Курському і Льговському повітах Курської губернії¹⁴.

Після офіційного перепису населення наприкінці 1939 р. кількість українців на етнічних українських землях Курщини та Вороніжчини почала стрімко зменшуватися. Важливим фактором, якій вплинув на прискорення процесу етнічної та мовної асиміляції цього населення стало закриття на початку 1930-х років українських шкіл, періодичних видань, громадських організацій, репресій.

Матеріали наступних Всесоюзних переписів населення СРСР 1959 р., 1979 р., 1989 р, а також Всеросійського перепису населення 2002 р. показали динаміку значного скорочення українців у Воронежській та Курській областях. Потрібно зазначити, що у 1950-ті роки відбулася зміна адміністративних кордонів цих областей. Зокрема, як зазначає Л. Чижикова, колишні Грайворонський, Белгородський, Корочанський, Старооскольський, Новооскольський, частково Обоянський повіти Курської та Бірючінський і Валуйський повіти Воронежської області відійшли до відновленої Білгородської області¹⁵.

Вже у 1959 р. у Воронежській області українцями себе назвали 176845 чоловік, але потрібно зазначити, що з них 141858 чол. рідною мовою назвали російську. У Курській області українців залишилося лише 15644 чол., з них російську, як рідну, визнали більше половини¹⁶. Звичайно, таке скорочення чисельності українців можна пояснити адміністративними змінами, які відбулися в регіоні. Але, якщо й додати сюди українців Білгородської області, а це 68230 чоловік¹⁷, суттєво це ситуацію не змінить. Під час наступного перепису 1979 р. українці у Воронежській області становили 135171 осіб, з них українську мову назвали рідною лише 13463; у Курській області спостерігалось незначне збільшення кількості українців до 19494 чоловік. Причому українську мову визнали рідною майже 50% місцевих українців¹⁸. За останнім радянським переписом 1989 р. на Вороніжчині було зафіксовано трохи більше ніж 122 тис. українців. Таке вражаюче скорочення українського населення та визнання більшістю з них

російської мови рідною було зумовлене повною відсутністю українських шкіл чи, хоча б, класів. Тому зрозуміло, що вивчаючи у школах російську мову більшість називала її рідною.

У 2002 році в Російській Федерації відбувся перший перепис населення, за яким українці, на досліджуваних нами теренах, склали лише 73716 чоловік (3,1% від усього населення) на Вороніжчині, та 20920 (1,69% від усього населення) в Курській області¹⁹. Отже, порівнюючи число українців на цих етнічних українських землях наприкінці XIX ст. з їх кількістю на початку XXI ст., ми можемо сказати, що воно зменшилося приблизно на 91,95% у Воронежській та близько на 95,83% у Курській областях.

Отже, асиміляційний процес українців на цих порубіжних територіях упродовж усього XX ст. мав значні масштаби. Таке скорочення українського населення в регіоні було зумовлене не природним процесом, а, головним чином, державною насильницькою асимілятивною політикою Радянського уряду стосовно народів, які не були етнічно російськими.

Якщо повернутися до 20-х років XX ст., коли українське населення Курщини і Вороніжчини становило значну частку від усього місцевого населення, потрібно зазначити, що в цей період відбулися незначні позитивні зміни для збереження української мови. Саме на цей період 1923 – 1928 рр. припадає проведення радянською владою політики коренізації, яка була спрямована на те, щоб надати народам, об'єднаним у СРСР, певної культурно-національної автономії, тобто, реальної можливості розвивати свої національні культури і мови. Як вказує український історик В.Баженко, перед місцевим керівництвом ставилися вимоги поповнення своїх лав за рахунок національних кадрів, користування рідною мовою в усіх державних установах, а також сприяти розвитку національної культури²⁰. В Україні це явище отримало назву "українізація". Загалом, українізація стосувалася не лише українців в межах Української РСР, а й тих українців, що проживали за її межами. Тому цей процес торкнувся і Курської та Воронізької губерній Російської РСР. На 1926 рік в Курській губернії було переведено на українську мову перші групи трьох шкіл із запланованих семидесяти²¹. У Воронежській губернії, як вказує І.Винниченко, кількість українізованих шкіл була в кілька разів більша, але вона не була достатньою для тієї кількості українців, що проживала тут, а на Курщині було створено навіть Український педагогічний технікум, хоча українізація цього навчального російськомовного закладу зводилася лише до викладання української мови, як предмету²². Деяких тимчасових успіхів було досягнуто у випуску української преси: "Шлях комуни", "Ленінським шляхом", "Колгоспна будова" та інших. Загалом, В.Сергійчук називає тринадцять українських газетних видань, але всі вони видавалися на Вороніжчині²³. Але вже на початку 1930-х рр. процес начебто сприяння розвитку національних культур був зупинений. Упродовж 1932 – 1933 рр. було закрито чи переведено на російську мову ряд видань, діловодство у повітах з переважним українським населенням українською мовою було заборонено. Закривалися або переводилися на російську мову школи, навчання в яких велось українською мовою²⁴.

Голод 1932 – 1933 років особливо лютував в південно-західних районах, де проживала найбільша кількість українців, і, як зазначав С.Рудницький, які належали до "суцільної української території", призвів до зламу не лише традиційної культури, а й до зміни самосвідомості українців, які аж до початку XXI ст. перестали вимагати для себе українських шкіл і, навіть, почали записуватися росіянами.

Вже у 50-х рр. XX ст. зросійщення українців в Курській та Воронежській областях набуло великої сили. А в 60 – 70-х рр. воно ще більше посилилось. Відбувалися зміни у визначенні національної приналежності серед осіб українського населення, що були обумовлені низкою причин. Це – і згаданий вище процес колективізації сільського господарства, будівництво соціалістичного устрою життя, посилення урбанізації, поширення етнічно змішаних шлюбів, ставлення до української мови, як до сільської, та відсутність можливості вивчати її в місцевих закладах освіти. Все це призвело до поширення думки серед великої кількості українців, що вони етнічні "хохли", які не мають нічого спільного з українцями, і, яких офіційно почали записувати росіянами. Потрібно відзначити й той факт, що радянська політика була спрямована не просто на консолідацію всього радянського люду, а на створення єдиної радянської нації, представники, якої жили б як герой популярної в ті часи пісні "Мой адрес не дом и не улица, мой адрес – Советский Союз", роблячи вигляд, що національна приналежність не актуальна в межах цієї держави.

Відсутність українських закладів освіти призвела до того, що вже в 1959 р. переважна більшість сільського населення Воронізької області, в тому числі 82,4% українців, назвали рідною мовою російську²⁵. Ще відомий український діяч О.Потебня у своїх роботах вказував на те, що коли діти однієї народності навчаються в школах мовою іншої народності, це створює "неблагоприятные условия существования, вытекающие из умственной подчиненности, которая будет тем значительнее, чем меньше подавляемый народ приготовлен к усвоению языка подавляющего. При подобной ломке неизбежно на месте вытесняемых форм сознания воцаряется мерзость запустения, и занимает это место до тех пор, пока вытесняющий язык не станет своим..."²⁶.

З самосвідомістю українців цих двох російських областей справа не краще. Як пише в своїй роботі російська дослідниця Л.Чижикова, ще під час експедиційних досліджень у 1967 р. були зафіксовані такі висловлювання серед українців регіону: "Мы хохлами назывались, а фактически мы русские, потому что живем на территории РСФСР. По-украински читать мы не можем, так как в школе учили русский язык. Когда по телевизору идет харьковская программа на украинском языке, мы многих слов не понимаем"²⁷.

Хоча український дослідник М.Бірюк наполягає на тому, що для розвитку такого процесу в 1970-х роках були створені штучні умови, які підштовхували українське населення приймати російську національність. До таких умов він відносить компанію паспортизації сільського населення, яка велася з "агітацією та поясненням, що треба в графі "національність" писати "росіянин", бо ми ж живемо в Росії і є патріотами свого краю. Саме в цей час члени російсько-українських сімей майже 100% записували себе росіянами"²⁸.

Стосовно сучасного становища "української діаспори" у Воронежській та Курській областях, то це можна з'ясувати за допомогою звітів членів Української Всесвітньої Координаційної Ради, які були надруковані у збірнику "Українська діаспора: стан, проблеми, перспективи". Зокрема у звіті С.Остапи сказано, що делегація цієї поважної установи була вражена жакли-вим становищем культури українців на українських етнічних землях – відсутність українських класів, не кажучи про українські школи, української періодики, книг тощо. Лише в Курській області діє одна українська організація "Україна-Сейм" та одне товариство, засноване на громадських засадах у Воронежській області – "Перевесло". Українську мову вивчають лише на кафедрі слов'янської філології Воронежського державного університету²⁹.

Таким чином, викладений у статті матеріал свідчить про те, що серед українців Вороніжчини та Курщини відбуваються інтенсивні асиміляційні процеси. Зокрема, такі процеси найбільше проявляються в таких важливих етнічних ознаках, як національне самовизначення і мова. Безумовно, на думку автора, це є наслідком діяльності радянської влади, а також, сучасної російської національної політики, в якій проголошуються рівні права та можливості усім національностям без винятку, але на ділі не робиться нічого для їх підтримки, запевняючи, що потреби у створенні окремих національних об'єднань, шкіл, бібліотек та ЗМІ немає. Будемо сподіватися, що таке ставлення з часом зміниться. Бо чи не прийдесться майбутнім дослідникам кінця ХХІ ст. вивчати українців на етнічних землях лише за описами їх попередників.

¹ Павлюк С. Трансформаційні етнокультурні процеси українського порубіжжя: проблема дослідження // Народно-знавчі зошити. – 2003. – № 3 – 4. – С.385.

² Вівчарик М.М. Українці в світі: східна і західна діаспора // Український історичний журнал. – 1993. – №11 – 12. – С.57 – 58.

³ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – Тернопіль, 1996. – С.4.

⁴ Загоровский В.П. Некоторые особенности колонизационного процесса южной окраины России в XVII веке и его периодизация // Труды Воронежского государственного университета. – Воронеж, 1969. – Т. 87. – С.86 – 87.

⁵ Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII – XVIII вв. – Харьков, 1964. – С.88, 90, 94, 110.

⁶ Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. – К., 1932. – С.63 – 78.

⁷ Українці. Східна діаспора. Атлас. – К., 1993. – С.7.

⁸ Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье: история и судьбы традиционно-бытовой культуры. – М., 1988. – С.38.

⁹ Там само. – С.40.

- ¹⁰ Аналіз територіально-адміністративних змін в регіоні, зроблений автором на основі карт, які вміщені в книзі "Українці. Східна діаспора. Атлас". – К., 1993. – С.8,12.
- ¹¹ Сергійчук В. Вказ. праця. – С.67.
- ¹² Там само. – С.67 – 71.
- ¹³ Кушнер П.И. (Кнышев) Этнические территории и этнические границы. – М., 1951. – С.17.
- ¹⁴ Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М., 1928. – Т. 3. Центрально-Черноземный район, Средне-Волжский район, Нижне-Волжский район. – С.72 – 74.
- ¹⁵ Чижикова Л.Н. Тенденция этнокультурного развития украинских групп населения в южных районах РСФСР // Этнокультурные процессы в этнонационально смешанной среде. – М., 1989. – С.110.
- ¹⁶ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. РСФСР. – М., 1963. – С.318.
- ¹⁷ Там само. – С.318.
- ¹⁸ Всесоюзная перепись населения (национальный состав населения СССР) // Вестник статистики. – 1980. – № 7. – С.57, 59.
- ¹⁹ <http://www.wgeo.ru/russia/fedokr.shtml>
- ²⁰ Баженов В.Г. Історія України. – К., 2002. – С.209.
- ²¹ Сергійчук В. "Українізація Росії". Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках. – К., 2000. – С.187 – 188.
- ²² Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир, 1992. – С.35 – 36.
- ²³ Сергійчук В. Вказ. праця. – С.191.
- ²⁴ Брязгунов Ю. Практична статистика українського етнозбереження (Воронежчина) // Українознавство: календар-щорічник. 2003 рік. – К., 2002. – С.113.
- ²⁵ Чижикова Л.Н. Особенности этнокультурного развития населения Воронежской области // Советская этнография. – 1984. – № 3. – С.8.
- ²⁶ Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація. – Нью-Йорк, 1992. – С.97 – 98.
- ²⁷ Чижикова Л.Н. Тенденция этнокультурного развития украинских групп населения в южных районах РСФСР // Этнокультурные процессы в этнонационально смешанной среде. – М., 1963. – С.116.
- ²⁸ Бірюк М. Українська діаспора Вороніжчини // Золоті Ворота. – К., 1992. – Вип. 2. – С.112.
- ²⁹ Остапа С. Українські громади Росії очима делегації УВКР // Українська діаспора в Росії: стан, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С.5.

В статті на основі даних переписей населення в теченні всего XX століття і Всеросійської переписи населення 2002 года автор досліджує динаміку численності українців на території Курської і Воронежської областей Російської Федерації в теченні всего XX века і етнічні процеси, котрі мали місце в цьому регіоні.

Ключевые слова: восточная диаспора, порубежье, Воронежщина, Курщина, самоидентификация, язык, ассимиляция.

Based on the USSR Census data across the 20th century and 2002 Russian Federation census, the author studies the dynamics of the Ukrainian population on the territory of Kursk region and Voronezh region of the Russian Federation throughout the 20th century and ethnic processes that took place in the geographic area.

Key words: eastern diaspora, border area, Voronezh region, Kursk region, self-identification, language, assimilation.